

3. Гилинский Я. И. Современный терроризм : кто виноват и что делать? *Философские науки*. 2005. № 9. С.17–23.

4. Глобальная контртеррористическая стратегия ООН. URL : <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/ru/un-global-counter-terrorism-strategy> (дата звернення : 20.09.2017).

Надійшла до редакції 08.12.2017

Stepanchenko O.O. Strategy of ethnic-religious terrorism: experience of criminological modeling. The article deals with the problems of forming a strategic approach to counteract ethnoreligious terrorism. It has proposed a criminological model of the corresponding strategy, which consists of three components: value-orientation (defines the parameters and mode of vision, perception of ethno-religious terrorism both as a scientific problem, and as a real criminal threat, the phenomenon), functional (main directions and measures of strategic criminological influence both on the determination complex of ethno-religious terrorism and on existing criminal-preventive mechanisms) and structural (multilevel organization, network communications, including with the involvement of institutions of social memory).

It has allocated, described and explained goals, principles, as well as strategic directions, measures, tactical tasks to counter ethnoreligious terrorism, integration ties in the mechanism of anti-terrorist activities, and its provision.

Keywords: *ethnoreligious terrorism, mechanism, strategy, counteraction, goals, principles, directions, measures, tasks.*

* * *

УДК 343.353

Хашев В.Г.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЗА ДІЯННЯ, ВЧИНЕНІ У СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ

Досліджено поняття „службова необхідність”, визначено її місце серед обставин, що виключають злочинність діяння, співвідношення з „крайньою необхідністю” та розроблено на основі цього рекомендації щодо вдосконалення кримінального законодавства України. Констатовано, що хоча „службова необхідність” і має багато спільних рис із „крайньою необхідністю”, проте є самостійною обставиною, що виключає злочинність діяння, оскільки має дещо іншу правову природу, а також свою специфіку діяння і суб’єкт.

Ключові слова: *крайня необхідність, службова необхідність, службова особа.*

© Хашев В.Г., 2017

Постановка проблеми. Інколи, під час здійснення своєї службової діяльності, для того щоб запобігти заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, службові особи змушені здійснювати певні акти поведінки, що за своїми ознаками є схожими з певними злочинними діяннями, але при цьому вони не можуть визнаватися суспільно небезпечними і тягнути за собою кримінальну відповідальність, оскільки є правомірними та суспільно корисними, або соціально прийнятними.

У науці кримінального права вищевказані вчинки мають назву „службова необхідність” [1, с. 99; 2, с. 109]. Проте у розділі VIII Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК) „Обставини, що виключають злочинність діяння” такої обставини не передбачено.

Таким чином, постає питання: до якої з обставин, що виключає злочинність діяння, слід відносити вищевказані вчинки службових осіб? КК відповідь на це питання не дає. Верховний Суд України, врахувавши думки вчених та правозастосовчу практику, відносить „службову необхідність” до одного з проявів „крайньої необхідності”. Зокрема у п.15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2003 р. №15 „Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” міститься таке роз’яснення:

„Коли службова особа перевищила владу або службові повноваження з метою запобігти шкідливим наслідкам, більш значним, ніж фактично заподіяна шкода, і їх не можна було відвернути іншими засобами, її дії як вчинені у стані крайньої необхідності відповідно до ст. 39 КК не можуть бути визнані злочинними” [3].

Проте, на думку автора, застосування положень про „крайню необхідність” як обставини, що виключає кримінальну відповідальність за злочини у сфері службової діяльності у випадках, коли службові особи перебували у стані „службової необхідності”, можуть створити певні незручності для правозастосовчих органів. Це може стосуватися, наприклад, категорії осіб, які у зв’язку зі своїми службовими обов’язками повинні усувати небезпеку, що загрожує правоохоронюваним інтересам, але не усувають її, посиляючись на стан „крайньої необхідності”.

Метою статті є аналіз поняття „службова необхідність”, визначення її місця серед обставин, що виключають злочинність діяння, співвідношення з „крайньою необхідністю” та розроблення на основі цього певних рекомендацій щодо вдосконалення кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. В теорії вітчизняного кримінального права найбільш вагомий внесок у дослідження проблем обставин, що виключають злочинність діяння, зробили такі вчені: Ю.В. Баулін [1], М.С. Грінберг [4], С.А. Домахін [5], М.Д. Дурманов [6], І.І. Слуцький [2] та ін.

Основна дискусія між науковцями стосовно „службової необхідності” полягає у проблемі визначення її місця серед обставин, що виключають злочинність діяння.

Так, деякі науковці, зокрема І.І. Слуцький, вважають, що „службова необхідність” не самостійна обставина, що виключає злочинність діяння, а лише різновид „крайньої необхідності” [2, с. 109]. Як вище зазначалося, Верховний Суд України також пропонує правозастосовчим органам дотримуватися даної позиції.

Проте частина науковців має іншу думку. Так, С.А. Домахін зазначає, що „службова необхідність”, стосовно посадових злочинів, є самостійною обставиною, що виключає злочинність діяння [7, с. 70]. А Ю.В. Баулін взагалі вказує, що застосування норми про „крайню необхідність” щодо діянь службових осіб, які перебували у стані „службової необхідності”, є застосуванням кримінального закону за аналогією [1, с. 30], що відповідно до ч. 4 ст. 3 КК України заборонено.

Вищевказане означає, що між „крайньою необхідністю” та „службовою необхідністю” мають бути певні відмінності, які і дозволяють виділяти останню як самостійну обставину, що виключає злочинність діяння. Спробуємо виявити їх за допомогою аналізу правової природи та характерних ознак „службової необхідності”.

Так, Ю.В. Баулін цілком правильно зазначає, що „службова необхідність” має деякі риси, притаманні іншим обставинам, що виключають злочинність діяння, що взагалі є розповсюдженим явищем серед цих обставин [1, с. 99]. Так, вчений виділяє п’ять загальних ознак, що характеризують дані обставини [8, с. 247–249], і вони повною мірою стосуються також „службової необхідності”. Зокрема:

1) діяння службової особи у стані „службової необхідності” являє собою свідомий і вольовий вчинок у формі дії чи бездіяльності;

2) у стані „службової необхідності” діяння зовнішньо подібне відповідному злочину у сфері службової діяльності;

3) діяння, вчинене у стані „службової необхідності”, має незлочинний характер і йому властива правомірність заподіяння шкоди;

4) дана обставина у відповідних випадках є суспільно корисною або соціально допустимою;

5) вчинення службовою особою діяння у стані „службової необхідності” виключає кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду.

Проте найбільше спільних рис „службова необхідність” має з „крайньою необхідністю”, що і слугує причиною їх ототожнення. Оскільки „службова необхідність” також є вимушеним заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам службовою особою з метою усунення небезпеки, що загрожує, якщо ця небезпека в даній обстановці не могла бути усунена іншими засобами. Як і при „крайній необхідності” джерела загрози можуть бути різними (люди, тварини, механізми, стихійні лиха тощо), а шкода заподіюється інтересам „третіх осіб”. Стосовно межі заподіяння шкоди, то підтримаємо думки Ю.В. Бауліна [1, с. 31], С.А. Домахіна [7, с. 73], а також позицію Верховного Суду України про те, що шкода, заподіяна у стані „службової необхідності”, має

бути рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернена. Дана обставина характерна і для „крайньої необхідності”.

Але відмінності між двома розглядуваними обставинами можна знайти в їх правовій природі. Так, Ю.В. Баулін поділяє обставини, що виключають злочинність діяння, на три групи, з точки зору юридичної форми: 1) здійснення права; 2) виконання правових обов'язків; 3) виконання службового обов'язку [1, с. 60]. Відповідно до даної класифікації Ю.В. Баулін [1, с. 175] та деякі інші вчені [9, с.63] відносять „крайню необхідність” як до групи правомірних вчинків, в основі яких лежить здійснення суб'єктивного права, так і до групи вчинків, в основі яких лежить виконання юридичних обов'язків. Дозволимо собі погодитися з даною позицією вчених, оскільки, дійсно, перебуваючи у стані „крайньої необхідності”, будь-яка особа має невід'ємне природне право скористатися тими перевагами, що надає їй кримінальний закон (ст. 39 КК), проте має право і не використовувати його, хоча в деяких випадках на особі лежить обов'язок запобігти можливим шкідливим наслідкам, але це може бути обумовлене попередньою діяльністю особи (наприклад, надати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані).

Крім того, суб'єктом крайньої необхідності є загальний суб'єкт, тобто особа, на яку не покладено спеціального юридичного або службового обов'язку боротися з небезпекою, що загрожує інтересам особистості, колективу, суспільства або держави. В переважній більшості це особа, чий інтересам загрожує небезпека, але нею може виявитися також свідок, який випадково з'явився у місці прояву небезпеки [10, с. 275]. Цього самого висновку дійшов у своєму дисертаційному дослідженні і Т.Г. Якимець [11, с. 11].

На службову особу, відповідно до її статусу, покладено юридичний обов'язок діяти певним чином, і, перебуваючи у стані „службової необхідності” та заподіюючи шкоду правоохоронюваним інтересам, вона виконуватиме свій службовий обов'язок, інакше її дії можна буде визнати такими, що суперечать інтересам служби, та притягнути до відповідальності. Тому вважається доцільним, „службову необхідність” відносити до групи обставин, що виключають злочинність діяння, юридичною формою яких є виконання службового обов'язку. При цьому зазначимо, що питання відповідальності за виконання не службового, а професійного обов'язку потребують окремого дослідження.

Наступна ознака, за якою можна проводити відмежування „службової необхідності” від „крайньої необхідності”, є діяння.

Як правильно зазначають науковці, при „крайній необхідності” діяння завжди являє собою активну форму поведінки людини, бездіяльність у цьому випадку виключається [12, с. 197]. Проте, стосовно „службової необхідності”, то вона може проявитися й у формі бездіяльності. Так, І.І. Слуцький визнає, що невиконання посадовою особою своїх обов'язків і шкідливі наслідки, що настали внаслідок цього, не можуть ставитися їй до вини, якщо посадова особа перебувала в таких умовах, коли невиконання обов'язків було

обумовлене „крайньою необхідністю” [2, с. 112]. Зазначимо при цьому, що І.І. Слущкий ототожнює „службову необхідність” та „крайню необхідність”, про що вище зазначалося.

На підтвердження своєї думки він наводить приклад, який можна вважати проявом „службової необхідності” у формі бездіяльності: Верховний Суд не виявив складу злочину в діях кондуктора Н., засудженого судом першої інстанції за бездіяльність, що проявилася у невжитті заходів перешкодження розкрадання вантажу, який злочинці викинули під час руху потяга. Справу було закрито на підставі того, що заходи по затриманню викрадачів вантажу могли бути здійснені тільки шляхом зупинки потяга, остання ж за умовами місцевості являла собою небезпеку для потяга [2, с.112]. Вважаємо, що аналогічні випадки можуть трапитися і в наш час. Отже, у стані „службової необхідності”, на відміну від „крайньої необхідності”, характер діяння службової особи може полягати як у діях, так і у бездіяльності.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що хоча „службова необхідність” і має багато спільних рис з „крайньою необхідністю”, проте є самостійною обставиною, що виключає злочинність діяння, оскільки має дещо іншу правову природу, а також свою специфіку діяння і суб’єкт (службова особа). Тому автор цілком підтримує думку Ю.В. Бауліна про те, що слід більш дієво використовувати можливості кримінального права для стимулювання правомірної поведінки службових осіб шляхом розширення кола обставин, що виключають злочинність діяння. Визнання службової необхідності однією з обставин, що виключають злочинність діяння, дозволило б відмовитися від застосування за аналогією норми про крайню необхідність [1, с. 99]. Крім того, чим більш широко й розгалужено буде побудовано систему обставин, що виключають злочинність діяння, тим у більшому ступені вона спроможна забезпечувати права та законні інтереси особистості [1, с. 75]. Тим більше норма про крайню необхідність є своєрідною загальною нормою щодо норм, які передбачають заподіяння шкоди внаслідок фізичного чи психічного примусу (ст. 40 КК України), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК України), діяння, пов’язаного з ризиком (ст. 42 КК України), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України) [13, с. 370]. Тобто виокремлення поряд з „крайньою необхідністю” ще однієї обставини, що виключає злочинність діяння, не суперечитиме принципам побудови кримінального закону.

Стосовно питання суб’єктного складу службових осіб, які можуть мати право на „службову необхідність”, то вважається доцільним надати це право незалежно від сфери їх діяльності (публічно-правова чи приватноправова), оскільки однією з підстав існування розглядуваної обставини є виконання службових обов’язків в інтересах служби, що є характерним для усіх без винятку службових осіб. Тобто правом на вчинення діяння у стані „службової необхідності” в рівній мірі має бути наділений, наприклад, як працівник пра-

воохоронного органу, так і керівник приватного підприємства.

Висновок. Таким чином, пропонується доповнити КК України статтею 39-1 „Службова необхідність” такого змісту:

„1. Не є злочинним діяння (дія чи бездіяльність) службової особи, пов’язане із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам у стані службової необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським правам та інтересам, або правам та інтересам юридичних осіб, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було перевищено меж службової необхідності.

2. Перевищенням меж службової необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода.

3. Службова особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж службової необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрозувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці.

4. Службова особа не може виправдати невиконання своїх обов’язків службовою необхідністю, якщо вона за посадою, яку обіймає, або з інших причин зобов’язана діяти певним чином для усунення небезпеки, що загрожує охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським правам та інтересам, або правам та інтересам юридичних осіб”.

Бібліографічні посилання

1. Баулін Ю.В. Обстоятельства, исключают преступность деяния / Ю.В. Баулин. – Х. : Основа, 1991. – 360 с.

2. Слуцкий И.И. Обстоятельства, исключают уголовную ответственность / И.И. Слуцкий. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1956. – 118 с.

3. Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 2. – С. 7–9.

4. Гринберг М.С. Должностные преступления и крайняя необходимость / М.С. Гринберг // Советское государство и право. – 1989. – № 5. – С. 64–71.

5. Домахин С.А. Крайняя необходимость по советскому уголовному праву / С.А. Домахин. – М., 1955. – 79 с.

6. Дурманов Н.Д. Обстоятельства, исключают общественную опасность и противоправность деяния / Н.Д. Дурманов. – М., 1961. – 45 с.

7. Домахин С.А. Крайняя необходимость как обстоятельство, исключющее уголовную ответственность в советском уголовном праве : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С.А. Домахин. – Л., 1953.

8. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. ; Х. : Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.

9. Лісова Н. Місце крайньої необхідності в системі обставин, що виключають зло-

чинність діяння / Н. Лісова // Вісник прокуратури. – 2006. – № 5. – С. 63.

10. Якуньков М.А. Глава IV Крайня необхідність. Енциклопедія уголовного права. Т.7 Обстоятельства, исключают преступность деяния / М.А. Якуньков. – СПб., 2007. – 722 с.

11. Якімець Т.І. Крайня необхідність за кримінальним правом України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т.І. Якімець. – К., 2008. – 16 с.

12. Кримінальне право України: Заг. Частина : підручник (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.) ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. – К. : Юридична думка, 2004. – 352 с.

13. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

Надійшла до редакції 07.12.2017

Khashev V.G. Problems of responsibility of officials for acts committed in a state of extreme necessity. The concept of "service necessity" is investigated, its place is determined in the circumstances excluding the crime of the act, the relation with the "extreme ineffectiveness" and is developed on the basis of this recommendation to improve the criminal legislation of Ukraine. It is stated that although "official necessity" and has many common features with "extreme necessity", it is an independent circumstance that excludes the crime of an act, since it has a slightly different legal nature, as well as its specificity of act and subject.

Concerning the question of the subordination of officials who may have the right to "official necessity", it is considered appropriate to grant this right regardless of their sphere of activity (public or private law), since one of the reasons for the existence of the circumstances under consideration is performance of official duties in the interests of the service, which is characteristic for all, without exception, officials.

That is, the right to commit an act in a state of "official necessity" should equally be endowed, for example, as a law enforcement officer, and the head of a private enterprise. On the basis of this, it is proposed to supplement the Criminal Code of Ukraine with Article 39-1 "Service Needs".

Keywords: extreme necessity, service necessity, official person.

* * *